

ตอนที่ 1

รัสเซียอันศักดิ์สิทธิ์ ค.ศ. 900 - 1700 -

บทนำ

ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา คือประวัติการพัฒนา “ลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจ” ของมนุษย์ คำว่า “ลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจ” หมายถึงสำนึกชั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ ในความเป็นอยู่จริงของตน มนุษย์ทุกผู้ทุกนามย่อมครองสำนึกนี้ แต่รับรู้อย่างเลื่อนกลางเต็มที่ ให้ชัดเจนเป็นที่แน่นอนไม่ได้ สำนึกนี้ปรากฏลักษณะที่สำคัญสองประการ ประการแรกคือ สำนึกในสถานะที่ตนครองอยู่ ในสภาพแวดล้อมทางสังคม ในโลกที่มีตัวตนตามธรรมชาติและ โลกแดนที่อยู่เหนือธรรมชาติ (หากยอมรับว่ามีโลกเช่นนั้นอยู่จริง) ประการที่สองคือความเข้าใจ ว่าที่ตนมีความเกี่ยวเนื่องกับอดีตและอนาคต ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาเราสามารถศึกษา เรื่องสำนึกของบุคคลได้ก็ต่อเมื่อมันปรากฏในรูปแบบอยู่ในแนวคิดต่างๆ เนื่องจากนักประวัติศาสตร์ภูมิปัญญามีเอกสารข้อเขียนเป็นแหล่งข้อมูลเบื้องต้นสำหรับศึกษา (มีไม่บ่อยนักที่ใช้ข้อมูลจากการบอกเล่า) นักประวัติศาสตร์จะสามารถจัดวางแนวคิดได้ด้วยการตีความข้อเท็จจริงที่ ศึกษาอยู่นั้น แม้เมื่อพบเหตุการณ์ที่ใกล้เคียงความจริง ก็ยังพอได้อาศัยเป็นแนวทางเข้าใจ สำนึกของมนุษย์ที่เป็นตัวการก่อเหตุขึ้นได้

เนื่องจากมนุษย์แต่ละคนย่อมมีสถานะของตนคืออยู่ในสภาพแวดล้อมที่กำหนดไว้ ลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจจะสำแดงออกมาเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ผู้หนึ่ง หรือหมู่มนุษย์นั้น ได้เผชิญกับ “สิ่งอื่น” เพราะจิตใจจะสำแดงลักษณะได้ก็ต่อเมื่ออยู่ในกระบวนการเข้าเกาะติด กับ “สิ่งอื่น” เท่านั้น ดังนี้ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาลักษณะ ทางภูมิปัญญาและจิตใจของมนุษย์ในช่วงสมัยหนึ่งๆ และโดยอาศัยวิถีแห่งกาลเวลา ในประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา เราจะติดตามสืบทอดรอยของความเปลี่ยนแปลงที่คงที่จากที่ท่าอาการของ “ตัวแทนสำคัญต่างๆ” ได้แก่บุรุษและสตรีที่แสดงให้เห็นลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจประจำ สมัย การศึกษามุ่งที่บุคคลที่เป็นคนเด่นเหล่านี้เป็นเบื้องต้นและดูว่าแต่ละคนนี้มีอะไรที่เป็น แบบฉบับประจำสมัยของเขาได้

การหาปรากฏการณ์ที่เป็น “แบบฉบับ” ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ปกติเราจะศึกษา จากเอกสารที่มีจำนวนจำกัด ในทุกยุคทุกสมัยมี “ตัวแทนสำคัญ” อยู่ และการแสดงออกของ พวกเขาเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาจะศึกษาให้รู้และเข้าใจได้ แต่มันไม่ใช่สิ่งที่บ่งบอก ความคิดเห็น ท่าที และความปรารถนาที่เป็นของมวลชนผู้ที่ไม่ได้แสดงออก และเป็นไปได้ว่า “ตัวแทนบอกเรื่องราวต่างๆมากมายและชี้ชัดได้มากกว่าความคิดเห็นของมวลชน” ดังนี้ จึง ต้องพิจารณาว่า ความคิดของ “ตัวแทน” เป็นแบบฉบับประจำสมัยได้จริง และสะท้อนให้เห็น

ท่าทีของมวลชนได้อย่างถูกต้องจะแน่ใจเต็มที่ว่าการประเมินของตนถูกต้องเสียทีเดียวไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาจึงเหมือนกับวิชาทั่วไปที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม อาทิเช่นประวัติปรัชญา ประวัติวรรณคดี และที่อาจเทียบได้ดีกว่านั้นคือ ประวัติศาสตร์การเมือง

ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสำนักของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมรอบตัว ในทุกยุคทุกสมัยสภาพแวดล้อมมีความสำคัญต่อทุกคนเหมือนกัน นั่นคือกลุ่มมนุษย์ทั้งมวล-ประชาชน เป็นต้น ได้เผชิญกับปมเหตุการณ์ ที่ผูกด้วยเงื่อนไขแห่งกาลเวลาเหมือนกัน จึงต้องหาทางออกจากปัญหาต่างๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน สิ่งนี้เป็น “กรอบการอ้างอิง” สามัญที่ช่วยให้นักประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา จัดวางรูปลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจและกำหนดแนวคิดขึ้นได้

สิ่งที่จะปฏิเสธไม่ได้คือเมื่อสภาพแวดล้อมตั้งโจทย์คำถามไว้ให้อย่างเดียวกัน ผู้คนร่วมสมัยมักให้คำตอบที่ต่าง ๆ กัน ยิ่งกว่านั้นยังมีข้อยืนยันว่าการพัฒนาทางภูมิปัญญาและจิตใจ มีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ ภายใน “ขอบเขตของภูมิปัญญา” ในสมัยใดก็ตาม “ตัวแทนสำคัญ” มักโน้มเอียงที่จะใช้วิถีคัดค้านขัดขวาง บางครั้งมีทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์อย่างตรงข้ามทีเดียว สิ่งที่เป็นกตีกาก็คือเมื่อแนวคิดอนุรักษนิยมและแนวคิดต่อต้านการปฏิวัติเพื่ออนุรักษระบอบกษัตริย์เติบโตกล้าแข็งขึ้น ที่ท่าอาการและความเคลื่อนไหวของฝ่ายอนุรักษนิยมก็แข็งแกร่งมากขึ้นด้วย แนวคิดที่ขัดแย้งกันทั้งสองประการนี้เผชิญสภาพความเป็นจริงอย่างเดียวกัน ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนเป็น “แฝดคู่ปฏิปักษ์” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยกับแนวทางภูมิปัญญาที่ไม่ใช้ลักษณะการเมือง มีบ่อยครั้งแต่ไม่เสมอไปที่ความเคลื่อนไหวทางด้านวรรณกรรมปรัชญา และศาสนาได้กระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวคัดค้านได้กลับ ซึ่งเรื่องนี้มีตัวอย่างมากมายให้อ้างได้ ถ้าผู้ใดเชื่อว่าลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจของชาวฝรั่งเศสมีแนวโน้มไปในทางยึดหลักการถือเหตุผลเป็นอย่างยิ่งแล้วผู้นั้นต้องไม่ลืมว่าในขณะเดียวกันกับที่ลัทธิเหตุผลนิยมมีอิทธิพลครอบงำคริสต์ศตวรรษที่ 17 อยู่ ปาสกาลและมาลบรองซ์ ก็กำลังสนับสนุนความคิดเชื่อเรื่องลึกลับมหัศจรรย์อยู่เช่นกัน และต้องไม่ลืมว่า ระบบคิดเชื่อเรื่องลึกลับแบบอภิสตินของมาลบรองซ์นั้น แม้จะอาศัยปรัชญาของเดส์การ์ตเป็นพื้นฐาน ก็ได้พยายามหาทางเอาชนะลัทธิเหตุผลนิยมของเดส์การ์ตด้วย ซึ่งเป็นการขัดแย้งในตัว หากกล่าวถึงรูปแบบลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจของชาวอังกฤษ แล้วก็ไม่ใช่ว่าชาวอังกฤษจะหาความรู้โดยยึดถือหลักวิธีสังเกตหรือประสบการณ์ความชำนาญแต่เพียงอย่างเดียวอย่างที่คิดกันเสมอไป เพราะประเทศอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ลัทธิพลาโตยังคงมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย และในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ใน

ประเทศอังกฤษ ความคิดของเฮเกิลมีอิทธิพลเกือบทัดเทียมกันกับหลักประสบการณ์ (empiricism) และหลักการประสานวิธี (associationism) นอกจากนี้ “พวกที่ยึดหลักสังเกตและทดลอง” อย่างเช่น ล็อกและเบอร์กเลย์ มีองค์ประกอบที่เป็นหลักสำคัญทางความคิดที่แตกต่างออกไปอย่างมากซึ่งไม่ใช่หลักสังเกตเลยทีเดียว ในงานของล็อกเราพบความคิดแบบ “เหนือประสบการณ์” (supraempirical) ซึ่งสัมพันธ์กับความรู้เรื่องปรากฏการณ์ของฮัสเซอร์ลและเบอร์กเลย์ก็ได้พัฒนาระบบอภิปรัชญาโดยโยงเข้ากับความคิดของโพสตันด้วย

การพัฒนาลักษณะทางภูมิปัญญาและจิตใจในแบบที่มีชีวิตที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันเป็นลักษณะเฉพาะพิเศษของประวัติศาสตร์ภูมิปัญญารุสเซียอย่างเช่น ปรากฏการณ์คูชานานระหว่าง “ลัทธิสลาฟนิยม” และ “ลัทธิตะวันตกนิยม” ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรืออย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ อภิปรัชญาทางศาสนาซึ่งเคยมีอิทธิพลอยู่นอกแดนรุสเซีย และปรัชญาของมาร์กซ์ (หรือที่แอบอ้างชื่อมาร์กซ์) ที่ไม่เชื่อถือพระเจ้าและต่อต้านอภิปรัชญาซึ่งก็เคยมีอิทธิพลอยู่นอกเขตปริมณฑลของรุสเซียเช่นกัน

แม้ว่าภูมิปัญญาของผู้คนในสมัยหนึ่งอาจแตกแขนงออกเป็นหลายแนวความคิด มีลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เกี่ยวติดอยู่กับการต่อสู้กันเอง แนวทางความคิดเห็นเหล่านั้นด้วยตัวของมันเองต้องเผชิญกับปมปัญหาที่มีเงื่อนไขบังคับอยู่เหมือนกัน ดังนี้ จึงต้องพิจารณาแนวคิดเหล่านั้นอย่างเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นผลคือได้ภาพของการ “จาระไนด้วยเหตุและผล” ที่แสงและเงาทั้งหมดล้วนประกอบกันขึ้นเป็นภาพเดียว